

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

FEBRUARI
1951

ONDER REDACTIE VAN:
J. VAN STAVEREN

24e JAARGANG
Nº 2

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: W. DE ZWIJGERSTR. 8, UTRECHT

OVER HET KARHUIS EN STEENWEGEN BINNEN EN BUITEN UTRECHT.

Waar de oudste Middeleeuwse stukken betreffende onroerende goederen vaak beknopt en vaag in hun topografische omschrijvingen zijn, worden zij in dit opzicht soms verduidelijkt door latere documenten, die veel uitvoeriger over hetzelfde terrein of erf handelen. Een goed voorbeeld hiervan is No. 1170 van het Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, waarin op 25 Mei 1248 het kapittel van St. Marie aan zekere Pieter Helleburgszoon en diens vrouw Lise tegen betaling van 15 pond 's jaars in erfpacht geeft een hofstede, die wijlen Gozewijn Karreman van het kapittel hield, en die als volgt omschreven wordt: „aream extremam versus Springwicam sancte Katheline jacentem”.¹⁾ De uitgever heeft deze omschrijving in het regest door „een hofstede bij de Springweg” geïnterpreteerd. Oorkonden van later datum over dit pand kunnen ons echter een juister inzicht in zijn ligging geven. Op 6 November 1279 geeft genoemd kapittel in geheel overeenkomstige termen aan Gozewijn en diens vrouw Goldekina de hofstede, „die wijlen Pieter Karreman van ons hield.”²⁾ Deze beide erfpachtbrieven zijn ons overgeleverd in een erfpachtbrief van 3 Febr. 1385, die weliswaar geen vollediger omschrijving van het bewuste pand geeft, maar die op de achterzijde vermeldt: „van een hofstede genoemd Kerhuus”³⁾. Tussen deze naam en de toenaam der 13e eeuwse bewoners moet wel degelijk verband bestaan. Waren hier soms vrachtrijders gevestigd? Hoe dit ook zij, dit „ker-” of „karhuus” treffen wij in vele andere stukken aan. Een

1) K. Heeringa, Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, II, no. 1170. De vertaling van de omschrijving volgt hieronder.

2) G. Brom, Regesten van het Sticht Utrecht, II, no. 1945.

3) RA. Utrecht, archief St. Marie, no. 1025, in vidimus dd. 18 Febr. 1385 „de quadam aiea dicta Kerhuus”.

erfpachtbrief van 20 Aug. 1465 spreekt van „een husinge ende hofstede mit horen toebehoren gelegen op den hoeck tegen den Sprinckwijck tsente Katherinen waert, genoemd dat Karhuus”⁴⁾.

Confronteren wij nu de gecursiveerde omschrijving met de Latijnse uit de erfpachtbrief van 1248, dan zien wij, dat de eerste een vrijwel letterlijke vertaling van de laatste is. Het Karhuis stond dus op de hoek van de huidige Steenweg en de Mariastraat, die „de Springweg(wijk) naar St. Catharijne” blijkt genoemd te worden. En daarvoor was een goede reden. Immers, vóór de stichting der Mariakerk in 1081 liep de Springweg langs Achter-Clarenburg naar het latere Catharijneveld (Vreeburg), maar toen de immuniteit van St. Marie deze doorgang afsloot, werd de Springweg langs de huidige Mariastraat verlegd om langs de Steenweg (hier komen wij nog op terug) het genoemde veld te bereiken.

In de erfpachtbrieven van 16 Maart 1486 en latere data wordt de ligging van het Karhuis dan ook als volgt omschreven: „een huus ende hofstede gheheten vanouds dat Carhuus, nu Scherpenburch, gheleghen tUtrecht opten hoec aan de zuidsijde van den Steenwech ende aen de oostsijde van sinte Marienstrate”⁵⁾.

Een andere serie stukken betreft de rente op het perceel „ten Kerehuse” aan de „nye steenwech” (1331—1393)⁶⁾. Hoewel op de achterzijde dezer rentebrieven eveneens „van den Karhuse” vermeld staat, betwijfel ik toch of wij hier met het bovenbesproken perceel te doen hebben. Het komt mij eerder voor, dat het hier gaat om het aan het Karhuis belendende pand aan de Steenweg. Opmerkelijk is in al deze brieven de naam „nieuwe steenweg”, een naam, die een „oude steenweg” impliceert.

In de oudste tijden was er binnen Utrecht maar één Steenweg, n.l. de huidige Zadelstraat, die over de Borchbrug toegang tot de burcht verleende. In 1165 wordt hij platea suburbana (voorburchtstraat) genoemd, in 1196 en in een aantal 13e eeuwse oorkonden via lapidea, steenweg⁷⁾. Zo heet hij ook nog in 1308⁸⁾, maar in 1330 wordt het dagelijkse gerecht van St. Marie als volgt omschreven: „van het middelste hek van het kerkhof van St. Marie oostwaarts langs de Sadelstrate tot aan het pad van de Linemarkt naar het Buurkerkhof, en vandaar langs den Nyesteenwech tot

⁴⁾ Zelfde archief, no. 1009.

⁵⁾ Zelfde archief, no. 1009. Ik ga hier niet in op de vraag, wanneer en waarom het Karhuis genoemd werd naar het Utrechtse regentengeslacht van Scherpenburg.

⁶⁾ Zelfde archief, no. 1009.

⁷⁾ Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, I, no. 445, no. 529; III, no. 1644; GA. Utrecht, archief Buurkerk, nos. 135 en 138.

⁸⁾ RA. Utrecht, archief St. Marie, no. 1008.

het karrehuis⁹⁾. Hieruit blijkt duidelijk, dat de (oude) steenweg een andere naam had gekregen, omdat er een nieuwe steenweg was gekomen. De naam Zadelstraat ontleende hij naar mijn mening aan de zadelaars, die wij sedert de 14e eeuw in deze straat aantreffen¹⁰⁾.

Hoe liep nu de nieuwe steenweg? Uit verschillende oorkonden blijkt, dat deze weg liep van „Onder de Lakensnijders” (d.i. het Noordelijk gedeelte van de huidige Choorstraat) langs de tegenwoordige Steenweg (door een houten muur van het Buurkerkhof gescheiden!) en Lange Elizabethstraat naar het Catharijneveld. In het begin van de 15e eeuw komt voor deze straat de naam Steenweg zonder meer in zwang¹¹⁾.

Uit de bovenbesproken naamsverandering van de oude steenweg volgt, dat de nieuwe steenweg in het begin der 14e eeuw of iets vroeger moet zijn aangelegd of beter gezegd bestraat¹²⁾. De eerste onbetwistbare vermelding vond ik in een acte van 1305¹³⁾. Een merkwaardige privilege van de elect Jan van Nassau d.d. 20 Juni 1290 voor de Utrechtse burgers spreekt over de aanleg van een stenen weg voor algemeen gebruik. Tijdens deze aanleg mochten de Utrechtenaren van alle vreemdelingen, die via deze weg naar of van de jaarmarkten kwamen, volgens een vastgesteld tarief tol heffen¹⁴⁾. De 17e eeuwse geleerde Matthaëus meende in deze weg de Steenweg te herkennen, maar ik ben het met Van der Monde eens, dat wij hier eerder aan een heel andere steenweg moeten denken, n.l. die van de Wittevrouwenpoort naar het latere dorp De Bilt liep¹⁵⁾. Immers hierlangs konden de vreemde kooplieden de grote marktterreinen in Utrecht, zoals de Neude en het Catharijneveld, bereiken of door de stad verder reizen. De Biltse steenweg werd dwars door de woeste venen ten O. en ten N. der stad (Oostveen, Oostbroek) aangelegd; nog in 1349

⁹⁾ J. W. Berkelbach van der Sprenkel, Regesten van de bisschoppen van Utrecht, 1301—1340, no. 924 (31 Maart 1320).

¹⁰⁾ Archief Buurkerk, no. 138 (1367 Dec. 23). Ik wijk hier af van de mening, door de heer G. A. Evers in dit Maandblad, 1948, blz. 89, uitgesproken, dat de Zadelstraat haar naam aan „dye sale”, d.i. het bisschoppelijk paleis, zou ontleenen.

¹¹⁾ Archief St. Marie, no. 1008, charter 3 September 1401.

¹²⁾ Blijkens de erfpachtbrief van 1248 bestond de *weg* reeds lang.

¹³⁾ Archief St. Marie, no. 1008, 23 April 1305: *aream sitam apud novam plateam viam*. Ik betwijfel sterk de door S. Muller Fzn, Oude huizen van Utrecht, blz. 9 1ste kolom, betoogde identiteit van de (nieuwe) Steenweg met de in de Ordinarius van de Dom vermelde *Platea civitatis* (stadsstraat). Eerder is hier aan de oude steenweg te denken. Eveneens wijk ik op sommige punten af van de uiteenzettingen van Van der Monde, Beschrijving van de pleinen enz. der stad Utrecht, III, blz. 59. volg.

¹⁴⁾ A. Matthaëus, *Fundationes*, blz. 139.

¹⁵⁾ De oudste mij bekende vermelding van De Bilt dateert van 1308; Berkelbach van der Sprenkel, a.w., no. 104.

wordt er gesproken van „land in het veen, gelegen bij de nieuwe steenweg”¹⁶⁾.

Men zal zich allicht afvragen, hoe dan de gangbare route naar het Oosten was vóór de aanleg van de Biltse steenweg. Deze vraag in details te beantwoorden zou mij hier te ver voeren. Ik wil slechts aanstippen, dat van de 14e tot de 16e eeuw een gedeelte van de oude route van de stad Utrecht over de huidige Abstederdijk naar het klooster Oostbroek „de oude steenweg” genoemd werd”¹⁷⁾. Omstreeks 1300 bestonden er dus zowel binnen als buiten Utrecht een oude en een nieuwe steenweg.

F. KETNER.

¹⁶⁾ Van der Monde, a.w., III, blz. 63, n.l.

¹⁷⁾ S. Muller Fzn., Registers en rekeningen van het bisdom Utrecht, II, blz. 685; GA. Utrecht, Raads dagelijks boek, 2 April 1551. Ik hoop later op deze weg terug te komen.

VAN EEN GRAFZERK EN EEN STRAATNAAM.

Bij de opgravingen op het Domplein in 1949 kwamen tusschen kerk en toren de brokstukken te voorschijn van een grooten grafzerk (3.23 × 1.90 m.), waarschijnlijk door het neervallend muurwerk bij de instorting van het schip van den Dom in 1674 vernield en in den grond gedreven. Zij bleken afkomstig te zijn van den grafsteen van den (gereformeerden) vice-deken van den Dom Dirck Mulert, overleden 12 November 1665 en ter plaatse begraven. Aan elkaar gelegd vertoonden de stukken wapen¹⁾, naam en sterfdatum van den begravenen, benevens langs de linker- en rechterzijde de wapens en namen van de volgende voorvaderlijke families:

Links: Mulert — Laer — Isselmuyden — Vos van Steenwyck — Honloe — Oldenel — Scherpenseel — Ruytenborgh;

Rechts: van den Camp — Cloester — Hindenburgh — Koebrinck — van den Have — Ruytenborgh — Rieffenkamp — Ittersum.

De fragmenten waren te talrijk en te zeer beschadigd om het restaureeren en bewaren waard te zijn.

De vice-deken, wiens overlijden met het groot gelui van den Domtoren drie uren lang bekend gemaakt werd en die met een buitengewoon dure begrafenis (f 500.—) ter aarde of liever ten grafkelder was besteld, had gewoon achter het koor van den Dom (thans nr. 14, gedeelte van het voormalige postkantoor), welke straat toen nog onder den naam Domskerkhof begrepen werd. Zoowel de Mulerts als vele der bovengenoemde families waren van overijsselsche afkomst.

¹⁾ Drie (zwarte) kepers (in goud).

De familienaam, die ook Mulaer(d)t²⁾ en Muylaert³⁾ gespeld werd, valt *hoogstwaarschijnlijk* in verband te brengen met een straatnaam in Utrecht, waarvan oorsprong en verklaring nog steeds in het duister lagen.

In 1686 staan de eigenaars van de hoven en erven, die hun uitgang hebben „in de *Muylersteegh* annex de Nagtegaalsteegh, omtrent de Maliebaan buyten de Wittevrouwepoort” aan ds. Gualterus van Nellesteyn toe om in de heining van zijn hof, gelegen aan de zuidzijde van die Muylersteeg, een poort te doen maken⁴⁾.

In 1713 is er sprake van „sekere hoff- en bomgaert in den gerechte van Wittevrouwen in de *Muylersteegh*”⁵⁾, — in 1714 van „sekeren hoff groot ontrent een hont lants, met 't huysie daar in gelegen onder desen gerechte in de *Muylersteegh*”⁶⁾, — in 1811 en 1816 van „een huysinge, stallinge en een grooten hof daarachter... staande... op den noordhoek van de Oudwijkerveld- of Nagtegaalsteeg, daar deselve steeg zuydwaards en Hendrik Verkerk noordwaarts... naast gelegen zijn, strekkende dit perceel voor van deser stadscingel tot agter aan de *steeg of erve van Jonkheer Dirck Muyland* of deszelfs thans regt hebbende”⁷⁾ — en tenslotte, in 1820, van „een warmoessiershof, groot een honderd roeden, gelegen onder den gerechte Wittevrouwen aan de westzijde der *Muldersteeg*, uitkomende in Nachtegaalsteeg...”⁸⁾

Ook wanneer — wat waarschijnlijk is — de verschillende omschrijvingen, niet op hetzelfde perceel slaan, is er alle kans, dat de daarin voorkomende „Muylersteeg”, „steeg van Jhr. Dirck Muyland” en „Muldersteeg” hetzelfde landwegje of voetpad aanduiden. dat thans, verbreed en bebouwd, als Mulderstraat bekend staat.

De acten van 1811 en 1816 laten nl. over de ligging van het daarin omschreven perceel geen twijfel over: het moet zich langs de Nachtegaalstraat uitgestrekt hebben, van den Wittevrouwensingel, waar nu de Nederlanden van 1845 gevestigd zijn tot en met het tegenwoordige perceel Kersbergen, op den hoek der Mulderstraat, toen nog steeg van Jhr. Dirck Muyland geheeten.

Dat de Muldersteeg onder het gerecht van Wittevrouwen ressorteerde, staat ook van elders vast. De acte van 1820 verzekert het bovendien — en die van 1713 en 1714 plaatsen de Muylersteeg er in. De identiteit dezer stegen ligt dus wel voor de hand.

²⁾ Protocol notaris Jac. van Herwaarden 25 Aug. 1603; id. W. van Galen 8 Juni 1650.

³⁾ Begrafenisregister Utrecht 27 November 1665.

⁴⁾ Geregistreerd in het Register van Transporten en Plechten van Wittevrouwen 4 Juli 1713.

⁵⁾ Register van Transporten en Plechten van Wittevrouwen 1 Augustus 1713.

⁶⁾ Id. 24 April 1714.

⁷⁾ Id. 1 Maart 1811; protocol notaris D. Rother 24 Aug. 1816.

⁸⁾ Protocol notaris N. de Graaf 29 November 1820.

Muyland moet dan een verschrijving of verspreking van Muyler(t) zijn.

Nu is het merkwaardig, dat dezelfde Jhr. Dirck Mulaert, die in 1665 in den Dom begraven is, daar in de buurt sedert 1625 „anderhalf morgen landts min vijff roeden” bezat, nader omschreven als „gelegen buyten de Wittevrouwepoort in desen gerechte, wesende een gedeelte van de Colfweyde, daar boven de Vrouwe van Outwijk ende beneden de landen bij de heeren van St. Jan in erfpacht uitgeslagen” naast gelegen zijn, „streckende van 't voetpad aldaer tot aan het erve, dat Mr. Hendrik van Schroyenstein van 't Capittel ten Dom in erfpacht hout”.⁹⁾

Het is niet gelukt, dit perceel precies te localiseren en daarmee de vraag te beantwoorden, of ook het genoemde voetpad de latere Muylersteeg is. Zoo ja, dan zal onze Jhr. Dirck Mulaert wel de naamgever van de Mulderstraat zijn; anders toch wel een naamgenoot.

v. C.

⁹⁾ Register van Transporten en Plechten van Wittevrouwen 18 Juni 1625.

KORTE MEDEDELINGEN.

DE KARDINAAL DE BOUILLON.

De bezetting van de stad Utrecht door het Fransche leger in 1672 heeft aan het katholieke volksdeel een overigens kortstondige vrijheid van godsdienstoefening gebracht. Het Fransche bewind had nauwelijks 14 dagen geduurd, toen de beide burgemeesters bij een bezoek aan den Gouverneur op Paushuize op Zaterdag 29 Juni/9 Juli van den kardinaal de Bouillon de mededeeling ontvingen, dat hij speciaal naar Utrecht gekomen was om de Domkerk weder voor de katholieken in gebruik te nemen. Reeds een dag later (Zondag 30 Juni/10 Juli) werd de historische kathedraal door den kardinaal weder voor den katholieken eeredienst gewijd. Een schilderij van Hendrik Corneliszoon van Vliet, dat in het Centraal Museum berust, geeft ons een voorstelling, hoe de kerk werd ingericht.

In verschillende historische werken, waarin deze periode uit de stedelijke geschiedenis beschreven wordt, vindt men den prelaat niet anders dan met dezen

naam aangeduid. Achtten de auteurs een nadere verklaring niet noodig en beschouwden zij dezen hoogwaardigheidsbekleeder als voldoende bekend? Niet ieder heeft echter een naslagwerk als de (Nouvelle) Biographie Universelle bij de hand. Voor de lezers van dit Maandblad heeft het daarom wellicht belang hier in het kort de gegevens mede te deelen, die men vinden kan op een plaats, waar men ze niet terstond zoeken zou, nl. in het in December 1950 verschenen werk van Mr. A. P. van Schilfgaarde over het Huis Bergh (bij 's-Heerenberg) in de provincie Gelderland. Het is hier niet de plaats om dit rijk geïllustreerde boekwerk, dat over een van de meest bekende kasteelen van Gelderland en over deszelfs eigenaars en bewoners een schat van gegevens bevat, aan te kondigen of te bespreken. Wie zich voor de geschiedenis van de fraaie landstreek bij 's-Heerenberg en haar regeerders interesseert, neme het boek zelf ter hand. Hij zal er een rijke

bron van inlichtingen vinden en het zal hem stellig niet berouwen. Thans willen wij onze aandacht slechts aan den bovengenoemden kardinaal wijden.

Uit het huwelijk van den in de Vaderlandsche geschiedenis niet zeer gunstig aangeschreven stadhouder van Gelderland Willem IV graaf van den Bergh (1537—1586) met Maria van Nassau, zuster van prins Willem van Oranje, sproten 16 kinderen. Derde kind en tweede zoon was graaf Frederik van den Bergh de jonge (1559—1618), die in 1601 trouwde met Françoise de Ravenel. Deze zoon van Willem en Maria was evenals zijn oudere broeder graaf Herman aanvankelijk in Staatschen dienst, maar ging in 1584 naar de Spaansche zijde over. Hij nam aan verschillende krigsbedrijven deel en werd in 1611 tot Spaansch stadhouder van Gelderland benoemd, als hoedanig hij een korten tijd te Roermond gevestigd is geweest. Zijn huwelijk met zijn 24 jaar jongere vrouw bracht hem in relatie met den Spaansch-Italiaanschen adel, die in de Zuidelijke Nederlanden de Spaansche kroon diende. Uit dit huwelijk sproten drie kinderen, onder wie een in 1613 te Brussel geboren dochter, Leonora Catharina Febronis genaamd. Haar vader overleed reeds in 1618, terwijl haar moeder, die in 1622 was hertrouwd, in 1629 stierf. Gravin Leonora is met haar zuster, die ongetrouwd is gebleven, aanvankelijk door haar grootmoeder van moederszijde opgevoed, en nadat deze in 1632 was komen te overlijden, zijn de beide zusters door de aartshertogin Isabella tot zich genomen en hebben zij aan het Hof te Brussel vertoefd.

Leonore heeft daar haar achterneef Frédéric Maurice de la Tour d'Auvergne ontmoet, wiens moeder Elisabeth van Nassau een dochter was van Willem van Oranje en Charlotte de Bourbon.

Zelf was hij dus een volle neef van graaf Frederik van den Bergh. Hij was protestant en daarom in Nederlandschen krijgsdienst getreden. Na de verovering van Maastricht in 1632 benoemde Frederik Hendrik hem tot gouverneur dier stad. Zijn huwelijk met zijn katholieke achternicht (zij wordt beschreven als „d'une beauté surprenante, mais catholique et sans un bien") heeft tot hevig verzet geleid, vooral bij zijn streng Gereformeerde moeder. Zelf was hij onverschillig in zaken van godsdienst en hij heeft zijn wil weten door te zetten. In October 1633 werd hij in de katholieke kerk opgenomen en nadat de Paus dispensatie wegens te nauwe bloedverwantschap verleend had, vond op 2 Januari 1634 in de kapel van het kasteel te Boxmeer, een heerlijkheid, die eveneens aan de graven van den Bergh behoorde, het huwelijk plaats.

De hertog van Bouillon, naar welke bezitting hij genoemd werd, bleef nog tot 1641 in dienst van de Staten, wat tot veel moeilijkheden leidde, omdat hij met de Spaansche partij en met den Franschen koning in verbinding stond. De stadhouder hield hem echter de hand boven het hoofd. Na zijn ontslag nam hij deel aan een samenzwering tegen Lodewijk XIII, maar zij mislukte en de schuldigen werden gevangen genomen. Door den invloed van den stadhouder werd zijn leven gespaard, doch zijn prinsdom Sedan werd door de Fransche troepen bezet. Nadat hij van 1644—1647 bevelhebber van de pauselijke troepen was geweest, vertrok hij weer naar Frankrijk en kon in 1651 een accoord met den Franschen koning sluiten, waardoor zijn financiën eenigszins konden worden hersteld.

Uit het huwelijk sproten 5 zoons en 5 dochters. Eén van hen was Emmanuel Théodose de la Tour d'Auvergne (1644

—1715), die verschillende kerkelijke waardigheden heeft bekleed. In 1669 werd hij tot kardinaal benoemd en naar het hertogdom van zijn vader staat hij als le cardinal de Bouillon bekend. Hij bezat verschillende abdijen en Lodewijk XIV stelde hem als zijn groot-aalmoezenier aan, maar later is hij bij den Koning in ongenade gevallen. Hij was uitermate op pracht en praal gesteld en heeft een pompeus grafmonument voor zijn ouders willen oprichten in de kerk zijner abdij van Cluny. De uitvoering van dit plan is door den Koning verboden, omdat

deze bezwaar had tegen „les prétentions trop ambitieuses de son auteur sur l'origine et la grandeur de sa maison". Van de beelden van het monument, die bewaard zijn gebleven, komen in het genoemde boekwerk afbeeldingen voor en ook van de portretten van het echtpaar. Een levensbeschrijving van den pracht-lievenden kardinaal is o.a. opgenomen in deel V van de Nouvelle Biographie Universelle, die op de Universiteitsbibliotheek alhier te vinden is.

vdV.

PROTEST TEGEN KERNPLAN 1949 — AMERSFOORT.

Het comité tot bescherming van algemene en bijzondere belangen binnen Amersfoort heeft zich opnieuw tot de gemeenteraad van Amersfoort gericht om er op te wijzen dat door het Kernplan 1949 diverse belangen onherstelbaar zullen worden geschaad, tot groot nadeel van Amersfoort als stad.

Ook onze vereniging betreurt deze plannen en zij heeft destijds daartegen ook zelf geprotesteerd.

Inmiddels is dit uitbreidingsplan door Ged. Staten van Utrecht goedgekeurd.

In het nieuwe adres spreekt het comité als zijn mening uit, dat het voorbarig en onverantwoordelijk is om, voor het Kernplan de goedkeuring heeft van de Kroon, bouwplannen in voorbereiding te nemen of goed te keuren, welke karakteristieke plaatsen hebben gekregen op het Kernplan 1949 of straks een andere oplossing belemmeren c.q. onmogelijk maken, wil men althans voldongen feiten en onnodig geld uitgeven voorkomen.

